

"ÇEVREDİLBİLİM"E DOĞRU¹

Prof. Dr. Tahir Balcı
ÇÜ Eğitim Fakültesi
Alman Dili Eğitimi AD Başkanı

ÖZET

Bugün üniversitemizde pek konulaştırılmayan çevredilbilim, 70'li yıllarda Avrupa'da E. Haugen'ın çalışmalarıyla adını duyurmaya başlamıştır. Ancak çevredilbilimin sınırları tam çizilebilmiş değildir ve bu en büyük sorundur. Çevredilbilim, başka dilbilim kuramlarının çerçevesinde ele alınan birçok konuyu inceleme konusu yapar. Farklılık yaratan şey, başka kuramlara ait ulamların yalnızca çevre motifleriyle doldurulmasıdır. Bu gerçek onun gelişmesini engellemektedir.

Çevredilbilim için en temel kavram çeşitliliştir; **büyük, güçlü, ezici, sıradan olana karşı küçük, zayıf, mağdur, farklı konumda olanın yanında yer alır.** İnsanın çevreye yararlılık açısından bakmasına karşı çıkar.

Bu çalışmada önce çevredilbilimden ne anlaşıldığına değinilecek, sonra Türkçeden birkaç örneğin yanında konuya ilişkin eleştirilere yer verilecektir.

Anahtar sözcükler: çevredilbilim, sınırsız bir alan, mecaz, sözcük oyunları, biyo-sözcükler

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ökologiestik, die heute in unseren Universitäten fast nicht thematisiert wird, hat in den 70er Jahren durch die Arbeiten E. Haugens von sich reden lassen. Aber bis heute wurden die Grenzen dieses jungen Zweiges leider nicht klar gezogen, und das ist gerade sein Schwachpunkt. Die Ökologiestik untersucht viele Themen, die eigentlich in andere linguistische Theorien gehören. Was anders ist, ist nur die Ausfüllung der Kategorien der jeweiligen Theorien mit Umweltmotiven. Diese Tatsache ist ein Hindernis für ihre Theoretisierung.

Die Basis der Ökologiestik ist die Vielfalt: Vielfalt der Arten, der Sprachen, der Kulturen. Gegenüber dem Grossen, dem Starken, dem Unterdrückenden und dem Häufigeren widmet sie sich dem Kleinen, dem Schwachen, dem Unterdrückten und dem Anderen; in Bezug auf die Umwelt lehnt sie eine utilitaristische Sichtweise ab.

Neben Ausführungen über das Was der Ökologiestik, die mit türkischen Beispielen bereichert werden, wird in dieser Studie dieser junge Zweig überhaupt kritisiert.

Schlüsselbegriffe: Ökologiestik, ein grenzenloses Fach, Metapher, Wortspiele, Bio-Wörter

GİRİŞ

Çevredilbilim 70'li yıllarda Norveçli toplumdilbilimci Einar Haugen'ın ülkesi filozof Arne Naess'in etkisinde kalarak dillerin de canlılar gibi bir arada yaşadığını, geliştiğini, birbirine karıştığını ve öldüğünü savlamasıyla ve bu düşüncelerini "The Ecology of Language" adlı diltbilim dünyasına sunmasıyla adını duyurmaya başlamıştır². Ancak kuramsal olarak dizgeleştirilmiş ya da adlandırılmış olmasa da, çevredilbilimi düşünsel anlamda W. von Humboldt'a dayandıranlar da vardır (Bak. Makkai: 83). 80'li yıllarda bu terimi salt mecazi kullanımdan kurtarıp dil-çevre sorunlarıyla ilişkilendiren kişi ise Alwin Fiil olmuştur.

Çevredilbilim bugün üniversitemizde pek konulaştırılmasa da, Avrupa'da ilgi gördüğü söylenebilir. Başta Graz Üniversitesi'nde (A. Fiil) olmak üzere Bielefeld (P. Finke, H. Strohnner ve W. Trampe), Odense (J. Chr. Bang & J. Door), Adelaide (P. Mühlhäusler), Sydney (M. A. K. Halliday) ve Chicago'da (A. Makkai)

çevredilbilim merkezleri kurulması bunu göstermektedir.

Çevredilbilimin *ne* olduğu konusunda belirsizlik olduğunu görüyoruz; varolan kavram bulanıklığına açıklık getirmek için Fiil (1996: X) şu ayrımı yapmaktadır:

- Çevredilbilim (Ökologiestik, ecolinguistics): En geniş anlamda çevrebilimle diltbilimin buluştuğu ustalan.
- Çevrebilimsel diltbilim (Ökologische Linguistik, ecological linguistics): Çevrebilimden ödünçlenen kavram ve ilkeleri dile uygulayan diltbilim
- Dil çevrebilimi (Sprachökologie, language / linguistic ecology): Dil ile çevresel sorunlar arasındaki ilişkileri araştıran alan
- Diller çevrebilimi (Ökologie der Sprachen, ecology of languages): Çokdilliliğe, dillerin korunmasına ve geliştirilmesine vurgu yapılarak dillerarası etkileşimi araştıran alan

Çevredilbilim, yeni bir alan olduğunun düşünülmesi, dil-toplum-kültür-çevre ilişkisine ve sorunlarına bildik, kalıplaşmış ya da resmi (!) çerçevenin ötesine taşarak daha farklı ve daha özgün bir açıdan bakıldığına düşünülmesinden olsa gerek, özellikle bu akımın temsilcilerince 20. yüzyılın başından bu yana yapısalcılığa karşı oluşan ilk ciddi alternatif olarak görülmektedir (Bak. Finke: 27). Ancak bunun gerçekten böyle mi olduğunu tartışmak gerekir.

' Fill'e göre (1996: 3) çevredilbilimin temeli çeşitlilik ve çoğulculuktur; bundan anlaşılması gereken şey biyolojik türlerde çeşitlilik, kültürde çeşitlilik, dilde çeşitliliktir. Araştırmalarda iki yönlü çalışmak olanaklıdır: Ya çevrebilimden, ilkelerinden, yöntemlerinden ve kavramlarından yola çıkılıp bunlar dile uygulanır, ya da dilbilimin olanaklarından yararlanılarak insanın çevreyle (doğayla, kültürle, dille, insanla) olan etkileşiminde ortaya çıkan sorunlar çözümlenebilir ve çözüm önerileri getirilebilir.

ÇEVREDİLBİLİMİN YUMUŞAK KARNI: SINIRSIZLIK

Çevre sorunlarının günümüzde doruğa çıkması nedeniyle çok boyutlu çözüm arayışları başlamıştır. Bu arayışların sonucunda çevredilbilimin ilgi çekmeye başladığını yukarıda belirttik. Ancak ilgi odağı olduğu kadar kuşkuyla bakılan bir alan olduğunu söylemek de pek yanlış olmaz. Bunun en önemli nedeni, sınırlarının tam çizilememiş olmasıdır; çevredilbilimin sınırları nerede başlıyor, nerede bitiyor? Bu soruyu belki şöyle sormak gerekir: Çevredilbilimin dışında kalan dilbilim konuları hangileridir? Bu eleştirel sorulara verilecek yanıtlar konuya açıklık getirecektir.

Çevredilbilimin başyapıtı sayılabilecek Fiil (1996: 3)'e bakılırsa; biyolojik - dilsel çeşitlilik, toplumda çokdillik, zihinde çokdillik, yerli (saf) - karma diller, sözbilim (söz sanatları), dil değişmesi, dil çatışması, dil ilişkisi, dil (lehçelerin, azınlık dillerinin) ölümü, kod kaydırma, girişim, her yönüyle toplumdilbilim (dil-toplum-düşünce ilişkisi; Sapir-Whorf Varsayımı), kadıneşitlikçi (feminist) dilbilim, kültürlerarasılık, birçok yönüyle göstergebilim, bazı yönleriyle biçimbilim (sözcük yapımı) çevredilbilimin alanına girebilir. Şimdi sadece birkaç örnek vermekle yetinelim.

Türkçeden Örnekler: Mecaz

Son zamanlarda en çok rastlanılan durum, kavramların içini boşaltıp ya da tersine çevirip dil ve düşünce kirliliği yaratarak doğayı sömürmeye yönelik yasal değişikliklerin olduğundan farklı yansıtılmasıdır. Orman Bakanlığı'nca **imar düzenlemesi** diye gösterilen, **"verimsiz ormanların verimli hale getirilmesi için özel sektörün enerjisini, sermayesini, tecrübesini ve dinamizmini değerlendirmek"** sözüyle üstü örtülen amaç, **orman vasfını yitirdiği** savlanan **arazileri** başta olmak üzere tüm **ormanları** daha çok **yağmalamaktan** başka bir şey değildir. Tabiat Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun **imar planı** dediği değişiklik ise, çok çeşitli yolsuzluklarla gündemin başkonusunu oluşturan Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın öncelikle **kaçak villalarını aklamak** ve **doğal varlıkları** eşe dosta **peşkeş çekmek** anlamına gelmektedir. Ya da Unakıtan'ın kaçak iki villayı **ykacağı** söylemesi, ancak bunun arkasında yeni imar planına göre (!) dört villa **kondurma** niyetinin olması **dil oyunları**yla örtülmeye çalışılan başka bir **çevre katliamına** gönderimde bulunmaktadır.

Çok güncel olan **kanatlıların insanca itlafi** (?) konusu ise, özellikle **köy tavukçuluğunun** bitirilmesi amacıyla tavukların **toplu öldürülmesi** düşüncesini yansıtmaktadır.

Bush'un **"tüm dünyada diktatörlük yıkılmalı"** ya da **"İran özgürleşmen"** söylemi, aslında kendisinin diktatörlüğüne karşı çıkanları dize getirme, **diktatörlüğünü pekiştirme**, İran'a karşı **savaş açma** ve Afganistan / Irak örneğinde olduğu gibi yeniden bir **çevre** (insan, kültür, hukuk) **katliamı** gerçekleştirme arzusunun örtük anlatımıdır.

Nükleer programın (=sil ahlının) **barışçı amaçla kullanılması** söylemi de bir paradoksu, başka bir karşı-çevreci tutumu göstermektedir. Buraya kadarki örneklerde dil oyunlarına, özellikle de mecazi anlatıma başvurulmuş dilin nasıl karşı-çevreci, karşı-toplumcu ve baskıcı politikalara alet edilebileceğini gördük³

Dilde İdeolojicilik

Balcı ve Akbulut (1997: 179) "Küreselleşme ve Dil" adlı makalelerinde **toplumu ya da bir**

bölümünü sindirmeyi, kendisine ilgi duyanları harekete geçirmeyi ve böylece devletin baskıcı önlemlere başvurmasını sağlamayı amaç edinmeyi terör, terörü de küreselleşmenin sonuçlarından birisi olarak değerlendirmektedirler. Aşağıdaki örnekte de keza dilin bilimsellikten uzak terörist ideolojik amaçlarla kötüye kullanılabilirliğini görüyoruz: Bazı yayın organlarında⁴ yer alan "**Türk medeniyeti, köyden gelen etkilere kapatılmalıdır. Köy, Kürtçülüğün yaşam alanıdır**" ya da "**Her Türk, alışverişini mutlaka Türkten yapmalıdır**" ya da "**Türk, Kürt dizisi izlemez, Kürtçe müzik dinlemez. Kürtçe konuşulan minibüse binmez**" gibi kışkırtıcı ırkçı söylem de çevredilbilimin ilgi alanına girer. Bu örneklerde çevrenin en doğal ve masum biçimde varlığını sürdürdüğü köylere, çokkültürlülüğe ve başkasının başkılığına saygı ilkesine karşı takılan **çevre** (insan, kültür, hukuk) **düşmanı** bir anlayışla karşı karşıyayız.

Çevreci ya da Karşı-Çevreci Göstergeler

Göstergesel düzeyde çevredilbilimle ilişkilendirilebilecek yukarıdaki çevreci ya da karşı-çevreci kimi birimlerin ya da söylemlerin yanında şu öbekler sayılabilir: tarla (domatesi), köy (yumurtası, ekmeği, peyniri), çevre dostu / yeni nesil (motor), küresel ısınma, köpek estetiği, etyemez, sosyal adalet, küreselleşme, mikrobik silah, ekosistem, egzotik canlı, genetik çeşitlilik, tezek, kokaryakit, kentsel atık, kırsal alan, çevresel kaygı, sağlıklı / çarpık kentleşme, yeşil kuşak, göç, betonlaşma vb.

Kimi birimler eklendikleri sözcükle birlikte çevreci, karşı-çevreci ya da yansız bir içerik yüklenirler: gecekondu, villakondu, doğal (yoğurt), katkısız (süt), hormonsuz (sebze), tavuksuz / ineksiz köy (olur mu?), hayvansever, ormansever. Yabancı neo- ekiyle yapılan sözcükler de bu bağlamda değerlendirilebilir: neoliberal, neofaşist.

Anlık ya da Moda Sözcükler

Biçimbilgisel düzeyde en çok görülen durum, **biyo-** ve **eko-** birimlerinin kullanılmasıyla oluşturulan ve çoğu sözlüğe daha girememiş sözcüklerdir: biyoçeşitlilik, biyodizel, biyo-taslak, biyo-sektör, biyo-patent, biyo-medikal, biyo-esin, biyo-alan, biyo-iklim, biyo-faşizm, biyo-yakıt, biyo-ekoloji, biyo-ürün, biyo-duvar, biyo-terör,

biyo-güvenlik, biyo-algılayıcı, biyo-çeşitlilik, biyo-yağ, biyo-Tanrı, biyo-atık, biyo-silah, biyo-pil, biyo-mimari, biyo-banka, biyo-hukuk; eko-okul, eko-etik, eko-ilke, eko-ürün, eko-mahalle, eko-yakıt, eko-su, eko-tarım, eko-köy, eko-ekonomi, eko-turizm, eko-anarşi, eko-yerleşim.

Burada sözü edilen sözcüklerdeki **biyo-** ve **eko-**, **biyolojik** ve **ekolojik** sıfatlarının kısaltılmış biçimleridir; Türkçede önekimsi (Präfixoid) olarak kullanılan bu birimlere yabancı dillerde de anlık / moda sözcük yapımında Türkçedekinden daha çok rastlanmaktadır. Yukarıdaki sözcüklerin çoğu büyük olasılıkla doğrudan Türkçeye çevrilmiştir. Bu anlık sözcüklerdeki **biyo-** ya da **eko-** eklerini tek ve aynı biçimle karşılayarak Türkçeleştirmek zor görünmektedir. Örneğin **biyoçeşitlilik** için **doğal çeşitlilik**; **biyodizel** için **doğal dizel** ya da **bitkisel dizel**, **eko-turizm** için **çevre turizmi** ya da **doğa turizmi**; **eko-ürün** için **çevreci ürün**, **doğal ürün** ya da **hormonsuz ürün** denebilir. Ancak **biyo-iklim**, **biyo-duvar**, **eko-ekonomi** gibi birçok birime bir karşılık önerebilmek daha zordur. Türkçeleştirmede karşılaşılan bu zorluğun nedeni, içeriklerin dilimize yeni yeni girmeye başlamasından dolayı kolaycı bir yaklaşımla anlık biçimlere başvurulması ve oluşturulan bu biçimlere oluşturanlarca ve kullananlarca genellikle farklı anlamların yüklenmesidir. Bu sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması, kavramlarla birlikte biçimlerin de oturmasına bağlıdır; böyle bir durumda oluşturulan sözcükler sözlükleşme aşamasına gelebilecektir.

SONUÇ

Anlaşılan o ki; çevredilbilim **büyük, güçlü, ezici, sıradan** olana karşı kendini **küçük, zayıf, mağdur, farklı** konumda olana adamıştır. İnsanın çevreye yararcılık açısından bakmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü çeşitliliğin, farklılıkların; insanın doğaya, çevreye, topluma, dile saygısının ve katkısının ancak bu biçimde sağlanabileceği düşünülmektedir. Bunda başarılı olunması, sınırlarının daha açık çizilmesine, kuramsallaştırılmasına ve toplumda yansıma bulmasına bağlıdır.

Çevredilbilimin dünyada bugüne kadar görebildiği ilginin en üst düzeyde olduğu ve - bir bakıma **yeşil partiler** gibi **yeşil bilim** olarak - güdük kalacağı söylenebilir. Çünkü bu alanın

kendine özgü somut bir yöntemi ve kuramı yoktur, başka kuramlardan ve bunların yöntemlerinden yararlanmaktadır; derme - çatma bir görüntü arz etmektedir. Çevredilbilim diye bugüne kadar sunulan şey, değişik dilbilim ulamlarının ve kuramlarının moda niteliğindeki **çevre motifleriyle** süslenmesinden ve doldurulmasından başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- Balcı, T. ve Akbulut, N. (1997) "Küreselleşme ve Dil". Demircan, Ö. Ve Erözden, A. (Yay.): Bildiriler. XV. Dilbilim Kurultayı 24.25.05.2001. İstanbul, s. 177-186.
- Fiil, Alwin (Yay. 1996): Sprachökologie und Ökoluistik. Tübingen
- Fiil, Alwin (1996): "Ökologie der Linguistik - Linguistik der Ökologie". Fiil (Yay.), s. 3-16.
- Finke, Peter (1996): "Sprache als missing link zwischen natürlichen und kulturellen Ökosystemen. Überlegungen zur Weiterentwicklung der Sprachökologie". Fiil (Yay.), s. 27-48
- Ivic, Milka (1971): Wege der Sprachwissenschaft. München
- Makkai, Adam (1996): "Die Welt als Bewusstsein und Paraphrase". Fiil (Yay.), s. 77-91.

Bu terimin tırnak içine alınmasının nedeni, içeriğindeki ve yöntemindeki belirsizlik nedeniyle "çevredilbilim" diye bir "uygulamalı dilbilim" alanına kuşkuyla yaklaşılmasıdır.

² Aslında bu düşünceler yeni olmayıp Darwin'in Evrim Kuramına ve bu kuramın ilkelerinin dil için de geçerli olduğunu savunan, düşüncelerini **biyolojik doğalcılık** (biologischer Naturalismus) olarak da bilinen **Soyağacı Kuramı** (Stammbaumtheorie) adı altında duyuran August Schleicher'e (1821-1868) dayanmaktadır (Bak. ivic 1971: 37).

³ Küreselleşme ve dil bağlamında kullanılan buna benzer birçok örnek için bak. Balcı, T. ve Akbulut, N. (1997)

⁴ <http://www.turksolu.org/89/basyazi89.htm>; 6.2.06